

A VALLÁSSZABADSÁG ÉS KIVÁLASZTOTTSAÉG KÉRDÉSE – A THÖKÖLY-FELKELÉS VALLÁSI ESZMERENDSZERE

KARDOS TÍMEA

A vallás és nemzetiség kapcsolatára Rogers Brubaker is rávilágított tanulmányában, arra a kérdésre keresve a választ, hogy van-e sajátosan vallási formája a nacionalizmusnak.¹ Ez a kérdés pedig magában hordozza a másik kérdést: melyik vallás segíti a nacionalizmust? Brubaker cikkében magát a nacionalizmust is vizsgálat alá sorolta.

Mit nevezhetünk proto-nacionalizmusnak?² Az angoloknál a puritanizmusban jelent meg a nacionalizmus, a lengyeleknél a katolicizmusban, a Balkánon az ortodox vallásban, Japánban a sintoizmus gyakorolt befolyást a nacionalizmusra. Vajon a vallás mennyiben helyeződik át a történelemben a politika terére?³

A 17. század folyamán vallás és politika szorosan összekapcsolódott a politikai küzdelmekben, és fegyveres harcokban. Gorski a koraujkori „Mosaic moment”-nek nevezte ezeket a jellegzetesen nacionalista eseményeket,⁴ s vele Smith is egyetértett abban, hogy a koraujkor láthatóan a nemzeti mozgalmak és programok születésének korszaka, amelyek a kiválasztottság-tudat motívumával is kulturális alapot és ideológiai építőkövet jelentettek a korszak küzdelmeihez.⁵

A Thököly-felkelésben a nemzeti érzelmet a protestantizmus jelentette, vallási töltetét a katolikus-ellenesség adta. Pauler Gyula úgy fogalmazott munkájában, hogy a király és arisztokrácia harcában már nemcsak a király és nemzet álltak szemben, hanem harcuk szorosan összefonódott vallásos identitásuk különbözőségével.⁶ A Thököly-felkelés programja és ideológiája még a Wesselényi-összeesküvésből

¹ BRUBAKER 2011.

² A nacionalizmus, a nemzetek kialakulását taglaló elméletek, megközelítések és tipológiák értelmezéséhez lásd KÁNTOR Zoltán: *Nacionalizmuselméletek: az összegzések ideje?* című összefoglalóját a legújabb munkákból <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00042/pdf/olvasnaplo.pdf> (letöltési ideje: 2016. október 16.), illetve Eric J. Hobsbawm: *A nacionalizmusok kétszáz éve*. Budapest, 1997. 62-104.

³ BRUBAKER, 2011.

⁴ Philip S. Gorski: ‘The Mosaic Moment: An Early Modernist Critique of Modernist Theories of Nationalism.’ *The American Journal of Sociology*. 2000. 105(5):-1428-1468.

⁵ Anthony D. Smith: *Chosen Peoples*. Oxford University Press, Oxford. 2003.

⁶ PAULER, 1876. Előszó.

eredt. A főként Zemplén, Borsod, Abaúj, Torna, Bereg, Ung és Ugocsa térségéről gyülekező elégedetlenek közt akadt több, egykor II. Rákóczi György protestáns erdélyi fejedelem alatt szolgáló nemes. A fejedelem halála után I. Rákóczi Ferenc és anyja, Báthory Zsófia áttértek a katolikus hitre.⁷ A hatalmas Rákóczi-birtokokon élő protestánsok hűsége az immár katolikussá vált Rákóczi-házhoz megcsappant. Elégedetlenségük ezekben az években indult és egymásra találtak a kelet-magyarországi protestánsok és felvidéki evangélikusok, akiknek a protestantizmus közös ideológiai alapot jelentett. A Wesselényi-összeesküvés kelet-magyarországi főalakja Bocskai István Zemplén megyei főispán, akivel Kende Gábor, II. Rákóczi György egykori familiárisa tartotta és készítette elő az erdélyi kapcsolatot. A szervezkedésnek ez a szintje erősen protestáns, és Erdély-pártisága miatt református szervezkedés volt.⁸ Bár a felkelők kiegyeztek végül a katolikus Rákóczi-családdal, az összeesküvés bukása után az elégedetlenek a protestáns Erdélyben kerestek menedéket a megtorlás elől.

Az Erdélybe menekült bujdosók protestáns vezetőiben megerősödött az a kiválasztottság-tudat, amiben ők a „magyar ügy” szolgálatára rendeltettek, és követeltek a kelet-magyarországi vármegyékről szekereket és sereget is a „magyar táborba”.⁹ A vallási ellentétet szította a királyi udvar megtorló eljárás módja a felvidéki és kelet-magyarországi protestáns papokkal szemben.¹⁰ Azonban Erdélyben a protestantizmus politikai program nem lehetett.¹¹ Ahhoz, hogy a bujdosók reformátusok és evangélikusok saját eszmerendszerüket, a vallásszabadságot és a protestantizmust zászlajukra tűzhessék, el kellett szakadniuk az erdélyi politikától. Amikor ehhez a politikai szerephez felnőtt a bujdosók közül az új, evangélikus vezető, Thököly Imre, már több mint egy évtizednyi elégedetlenség formálta a bujdosók eszmerendszerét és vallási ideológiáját.

A bujdosók politikai hitvallását jelképezte Thököly arcképével vert aranypénzén a felirat: „Pro Deo et libertate” kihangsúlyozva a felkelés vallási vonulatát. Thö-

⁷ CSÍKSZENTSIMONI 1935. 262–265. 1652. február 18-án I. Rákóczi Ferenc választási feltételei közé felvették, hogyha kitér a protestáns hitről, a rendek az eskü alól feloldatnak, és hogy főhivatalokra inkább protestánsok emeltessenek.

⁸ TRÓCSÁNYI 1972, 55.

⁹ MNL OL G1 Petrőczy István, Szuhay Mátyás, Kende Gábor, Szepesi Pál levele 1672. febr. 22.

¹⁰ A Wesselényi-összeesküvést követően Szelepcsényi György primás, Kollonich Lipót kamaraelnök és Forgách Ádám országbíró részvételével kezdetét vette a rebellió fő forrásának tekintett protestantizmus felszámolása Magyarországon, a pozsonyi vérsztörvényszék elé rendelték evangélikus szuperintendenseket, református püspököket, lelkészeket. Végül a királyi Magyarországról az összes protestáns papot és tanítót beidézték, s áttérésre kényszerítették. 93 prédikátort börtönbüntetésre, majd gályarabságra ítélték.

¹¹ Erdélyben a református Bethlen János és Béldi Pál szövetkezett a katolikus Csáky Lászlóval Kornis Gáspárral, Haller Jánossal a református Bánffy Dénes megbuktatására. TRÓCSÁNYI 1972, 93.

köly fellépésével és önálló tevékenységével vált a kuruc eszmerendszer politikai tényezővé. A vallás kérdése politikai teret kaphatott, egy önálló, valóban protestáns vezető személyében. A bujdosó-kuruc társadalomban már korábban is megérett az elképzelés az önállósulásra, és egy esetleges önálló állam születésére, viszont vezető személyt, aki kiemelkedik közülük, nem találtak. Az erdélyi birtokai révén köztük legvagyonosabb és legbefolyásosabb Thököly Imre személye szinte adta magát egy nagyobb politikai elgondolás reményére.

Az új vezető, Thököly Imre, az evangélikus Thököly István és a katolikus Gyulaffy Mária gyermeke, és a korponai országgyűlésen a vallásszabadságért, a békefeltételekben a vallások névszerinti felsorolásáért felszólaló Thököly Sebestyén dédunokája.¹² Thököly István a felvidéki evangélikusok élén támogatta az eperjesi evangélikus kollégium megalapítását, ahová fiát is beíratta. Thököly Imre két évet töltött az eperjesi evangélikus kollégiumban, s tanulmányait bujdosása kezdetével a Nagyenyedi Kollégiumban folytatta. Az erdélyi birtokszerező Thököly István a két legértékesebb várat – Husztot és Vajdahunyadot – úgy szerezhette meg fia számára, hogy politikájában kitarzott a „magyar ügy” mellett.¹³ A felkelés élére álló Thököly Imre – akinek birtokait konfiskálták a Felvidéken – a bujdosók közt felvidéki elvesztett birtokainak és erdélyi birtokainak nagysága tekintetében, és családja férfitagjainak protestáns politikai szerepvállalása alapján is,¹⁴ a legjelentősebb és közülük legkiemelkedőbb személy volt, így a legalkalmasabb vallási-politikai vezetősükre. Bánffy Dénes úgy jellemezte az alig tizenhárom éves kis menekült grófit, hogy „vallásához oly buzgó, mely még az öregekben is ritka dolog.”¹⁵ Hogy maga Thököly érzett-e kiválasztottság tudatot, arról nincs fellelhető forrás, de a környezete, bujdosása kezdetétől számon tartotta, s vagyona alapján is, támogatói és tanácsadói, vezető szerepre jelölték és választották ki.

¹² BRUCKNER1906, J ÚJVÁRY 2010 „Mindenesetre evangélikus hite, sőt a reformáció radikálisabb, a kálvinizmus felé hajló változata mellett nemcsak élete végéig kitarzott, hanem harcolt is érte – gondoljunk csak a Bocskai-féle felkelésben, illetve a bécsi béketárgyalásokon való részvételére és ellentmondást nem tűrő nézeteire a békepontok vallási kérdéseiben. Protestáns elkötelezettsége az egyházi mecenatúrában is megmutatkozott. Bár élete végén is lutheránusnak mondta magát, a szepességi kryptokálvinistákat és a református egyházat támogatta. Későbbi udvari papját, Ambrosius Lám Sebestyént már az 1580-as években sacramentáriusnak, a „készmárki egyház farkasá”-nak nevezték, s Thököly mindenkori támogatását élvezve kálvinista rektort vitt Készmárkra. A református Szenci Molnár Albert is neki ajánlotta a magyar-latin Szótárt.”

¹³ GERGELY 1908, 230-231.

¹⁴ Vö. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna: A ponyvásszekértől a közjó szolgálatáig – Thököly Sebestyén pályafutása. In. Hadtörténelmi Közlemények. 1992. 75-93., BRUCKNER Győző: Báró Thököly Sebestyén és a bécsi béke. 1906.

¹⁵ TML 5. 1670. dec. 20. Bánffy Dénes Teleki Mihálynak.

Gyöngyösi István, a kor költője, Thököly jellemzésében megénekelte ezt a korban kedvelt kiválasztottság motívumot. Strófájában a nagy veszedelemtől megmenekült fiatal Thökölyről emlékezik meg, ezt a Thököly életútjában valóban igaz tény Gyöngyösi úgyesen használta fel művében.¹⁶ A kor szokása szerint ezt az irodalmi fordulatot azokra a nagyra hivatott személyekre alkalmazták szívesen, akiket a gondviselés nagy feladatra szánt. A gyermekkori veszedelemből megmenekülés frázisát, vagyis a kiválasztottságot fokozza Gyöngyösi: mitológiai alakokhoz hasonlítja Thökölyt, versében a kígyót legyőző csecsemő Herkuleshez hasonlítva a kuruc vezért.¹⁷ Gyöngyösi versében tehát megjelent Thököly vezető szerepre való kiválasztottságának írásbeli kifejezése.

Thököly Imrének ezt a vezető szerepet, az adott előfeltételek után sem volt könnyű megszereznie. A felekezeti hovatartozás kérdése döntő módon nyilvánult meg a bujdosó seregek vezetésében. Az 1677-1679-es évek mozgalmas hatalmi harcában a mezei hadakat vezető Wesselényi Pállal szemben éppen ezért nem lehetett Thököly vezetése alá helyezni a mezei hadakat, mert többségében reformátusok voltak, s így nem fogadták el a lutheránus Thököly vezetését.¹⁸ Ugyanez derült ki a Teleki Mihálynak címzett levélből is, a mezei hadak Thökölyt „idegen” vallása miatt nem fogadták el generálisnak.¹⁹ A lutheránusoknak azonban a diplomácia terén volt nagy értéke a bujdosók ügyében.²⁰ A mezei hadak ellenérzését és éppen a vallása miatti nehezítést Thököly is tapasztalta, mint ahogy ez a Teleki Mihálynak írt soraiból kiderült: tudta, hogy vallási okból is kedvezőbb Wesselényi Pál helyzete a mezei hadaknál.²¹ Az evangélikus bujdosók megerősödésétől tartott és a békére való törekvésüket gyanította Wesselényi Pál és Teleki Mihály is, egymásnak írt

¹⁶ VARGA 1977, 260. Gyöngyösi István: Ének Thököly Imre és Zrínyi Ilona házasságáról.

¹⁷ VARGA 1977, 260. „Az mint Hercules is csöcsömös korában, Mérges vipéráknak elszaggatásában...”

¹⁸ TORMA, 80. „Vallásomra nézve semmiképpen nem acceptálnak, sőt ha kimegyek is közükbe meglövöldöznek; és így nem acceptálván, mintsem újabb becstelenség érhesse ő nagyságát s engem pedig veszedelem követhessen, halassza ez iránt való igyekezetemet az tanácsurak bejövételire.”

¹⁹ GERGELY 1926, 522. *Bihar, 1679 szeptember 20. A bujdosó mezei kállai magyarok Teleki Mihálynak.* „Thökölyi uramot is peniglen törvéntelenségéért, bennünket üldözéséért s idegen vallásáért lelkünk ismereti ellen nem generálisolhatjuk. Kegyelmed lévén azért Uram az mi főgenerálisunk, s Kegyelmed orvosolhatja Isten után nyavalyainkat, az élő Istenért kérjük Kegyelmedet, vigye végben az mi kegyelmes urunk ő nagysága előtte, ne parancsolja ő nagysága tovább közzülünk kimenetelit az úrnak.”

²⁰ GERGELY 1926. *Gaborján, 1678 november 8. Wesselényi Pál Teleki Mihálynak* „Most csak jól vagyunk, mert most neméhez, portához, franciához mind emberünk vagyon s mind lutheranus, lesz talán valami ezekből.”

²¹ GERGELY 1926. *Bocs, 1679 augusztus 19. Thököly Imre Teleki Mihálynak* „Hiszem Istent abban fogatkozás nem leszen, csak már ő nagysága is ellenkezőt ne parancsoljon; megvallom csak már is nem kicsiny elmém törődésével értvén, micsoda szók forgottak vallásáért való kedvezése

leveleikben, mert „csak hagyhassanak távol bennünket, megnyilik az szemek. És sokat gondolkoztam róla, de az lutheranusok s Tökölyi részerül bizony mindenképpen jobb lesz s könnyebben meglehet a békesség, mert lakóhelyek sincs közel törökhöz. Másik az, vallásban is közel járnak egymáshoz. Harmadik, Tökölyi feleséget másutt nem talál, hanem Magyarorszában...”²²

Az 1678-as fordulat után Thököly vezetése alá kerültek a kuruc csapatok. A vallási és hatalmi harcokból is győztesen kikerülő evangélikus generál úgy jellemezte a keze alá került kurucokat, hogy azok „Istenekért és vallásokért, nemzetekért igazán szenvedni kívánó” lelkűek.²³ A vezetése alatti kurucok értékelésében is megerősítette, hogy első helyen állt Isten és vallás védelme, ezzel kiemelte a protestantizmus, mint politikai program és vallási ideológia jelenlétét a felkelők körében. Thököly maga is tudatában volt, s egy személyben fő képviselője lett a bujdosó-kuruc elégedetlenek eszmei elképzeléseinek, hogy Magyarországnak ezen háborúsága, „testi lelki szabadságtalanságáért kezdődvin, de kiváltképen az lelki szabadságtalanságáért...”²⁴ robbant ki. Ez a küldetéstudat adta a Thököly-felkelés erejét.

A katonai sikerek és vallási elégedetlenség eredményezte, hogy 1681-ben a diplomáciában jártas evangélikus tanácsadók nagyobb célokat tűztek ki a felkelés eszméjének megvalósulására: egy önálló államot. Benczédi László is kiemelte a kuruc ideológiában jelenlévő ún. „Mátyás-motívumot”, ami a Thököly haditanácsa című korabeli vers alapján Szepesi Pál voxában van jelen:²⁵ a különálló feudális nemzeti monarchia tervét.²⁶ Az ideológiai töltet nemzeti vonása, a hangsúlyozás nacionalista jellege érezhető a korabeli levelekben is, sajátos fogalmi szóhasználatukra Benczédi is felhívta a figyelmet.²⁷ Ezen állam területén több protestáns is támogatta a felkelőket, társadalmi alapja így biztosítva volt.²⁸ Thököly fejedelemségének kezdetén, 1682 augusztusában, a Thököly Imrének kiadott szultáni szerződéslevélben fogalmazódott meg, hogy „Közép-Magyarországon Thököly Imre halála után katolikusok közül senkit se fogadjanak el magyar királynak, fejedelemsége területén a kálvinista és lutheránus szertartásokat senki se zavarja

aránt Wesselényi Pál uramnak, forgatván némelyek ugyancsak Calvinista s Luther etc. most volna pedig ideje, hogy az igaz ember az hamistól megválasszassék.”

²² GERGELY 1926 *Gaborján, 1678 november 8. Wesselényi Pál Teleki Mihálynak.* 323.

²³ NAGY 1863, 336.

²⁴ NAGY 1863, 364. Ahogy a felkelés kezdete is „24 esztendőül fogvást tartó háborúsága Magyarországnak, testi lelki szabadságtalanságáért kezdődvin, de kiváltképen az lelki szabadságtalanságáért continuáltatván, és ezen hadakozásnak terhe 16 esztendőktül fogvást az én nyakamban szállván.”

²⁵ VARGA 1977, 213.

²⁶ BENCZÉDI1980, 108-109.

²⁷ BENCZÉDI1980, 108-109. „jó magyarság,” „magyari magyarság,” „igaz magyar vér,” „magyar vér felbuzdulása”

²⁸ KÓNYA 2010, 159-176.

vagy akadályozza, s őket országukban megvédjék.”²⁹ Ezzel a Felvidék területén is vazallus protestáns fejedelemség alakult ki, evangélikus fejedelemmel az élén, s a magyar történelemben egyedülálló módon Thököly Imre fejedelemsége államvallásként vállalta a lutheránus hitet.³⁰

A rövid életű protestáns felső-magyarországi fejedelemségben a legerősebb kulturális alapot a vallás adta. A fejedelmi állam fennállásának évei alatt nagymértékben teljesítette a protestáns reményeket és a kuruc mozgalom valláspolitikai elvárásait.³¹ Thököly, fejedelemsége területén visszaadta a protestánsoknak a katolikusok által lefoglalt templomokat, iskolákat. Eperjesen újraindította a kollégiumot és az evangélikusok használatába adta a gótikus nagytemplomot. Az 1673-ban kiűzött kollégiumi tanárokat visszahívta, Ladiver Illés lett a lektor. A tályai hegyen 600 holdas kitűnő szőlőt ajándékozott a Kollégiumnak, majd Rimaszombat város jövedelmének felét. 1682 októberétől már színi előadásokat tartottak. Novemberben Schwartz János tanár művét, *Hungaria respirans* címmel Thökölynek a városba való megérkezése öröme a Kollégium 58 tanulója adta elő. Ladiver Illés egy 1683-ban megjelent nyomtatásban közzétett dicsiratában az eperjesi kollégiumot Collegium Thökölyanumnak nevezte.³²

Eperjest követően Thököly biztosai Lócsén és Késmárkon is meghagyták, hogy válasszanak evangélikus bírót, tanácsot és képviselőtestületet, ahogy az ősidóktól szokás volt.³³ Visszaadták az evangélikusoknak a katolikusok által elvett és birtokolt templomokat, evangélikus iskolákat, a kórháztemplomot. Egy évvel később, 1683. szeptember 3-án, az evangélikusok hálaünnepet tartottak, hogy Isten kegyelméből egy éve megkapták a szabad vallásgyakorlást, s visszakapták templomaikat és iskoláikat.³⁴ Thököly akaratából Sárospatakon a reformátusok is visszakapták az egyházi ingatlanokat.³⁵ Másnap, június 27-én Thököly nagy kísérettel jelent

²⁹ Papp Sándor fordítása SERES 2006. 282. „a szultán évi 40.000 tallér adó fejében biztosítja a rendi jogokat es a szabad vallásgyakorlatot a magyaroknak” VARGA J. 2010.

³⁰ MEZEY 2009, 56-57.

³¹ BENCZÉDI 1980, 118.

³² GÖMÖRY 1994. 42-43.

³³ HAIN 1988, 450-459.

³⁴ U.o.

³⁵ ROMÁN 1965. 98.

„Anno 1682, -die 15 8bris. Tott Istvan Fű Birozagaban Nemzetes Hegimegi Ferencz Uram ó kegyelme Industriajabul foglalta el az Saros Pataki Beczülletes Tanacz kegyelmes Tőkölyi Imri Fejedelem Urunk ó Nagysága akaratiából, az Jesuitaktul, az Saros Pataki Oskolat, Ispitalt, Parochiakat Malmot Szanto Földeket Reteket Halaszo vizevel egiüt. Kit Istan tarczon megh kezünknel migh o Felsegenek teczik.

Per Juratum Notarium, Andream Pankotay MP.”

meg Sárospatakon a református templomban, ahol Debreczeni Ember Pál tartott hitszónoklatot.³⁶

A Thököly-felkelés a megszerzett politikai területen a protestáns egyházaktól számíthatott eszmei-politikai támaszra. A fejedelmi kinevezést követően Thököly a vallás kérdésével összefoglaló jelleggel is foglalkozott az 1683. januárban tartott kassai országgyűlésen. Itt nemcsak protestánsok vettek részt, hanem jelen volt a váradi püspök, a jászói apát, valamint az egri püspök, a szépesi káptalan és a leleszi konvent képviselői is. A vallással a gyűlés 1683. január 18-i ülése foglalkozott, s több egyházi személy is ezen a napon környékezte meg a gyűlésházat, azok is, akik nem voltak hivatalosak a gyűlésekre.³⁷ Az evangélikus Thököly és a mozgalmat főként támogató, erősen evangélikus Eperjes – és Sáros vármegye – az evangélikusok lelki szabadságának visszaadására törekedtek. Ez volt a Thököly-felkelés vallási programja is, tehát joggal igényelték és várták ezt el a protestáns fejedelemtől. Thököly propozíciójának hetedik pontja kimondta a protestánsok templomainak visszaadását, és hogy templomot a három valláson való statusoknak szabad legyen építeni. Ezen az evangélikus status felháborodott, majd a küldöttek kiáltozni kezdtek, és éles vita alakult ki.³⁸ A gyűlésen a katolikus renden lévők sértődöttek voltak és elégtételt követeltek. A protestánsok a szabad vallásgyakorlatról kívántak érvényes határozatot. Hosszas hangoskodás és kiáltozás után úgy állapodtak meg: Thökölynek a szomszéd keresztény országokban nem jó a híre, mivel a jezsuiták és más rossznyelvű emberek azt terjesztik, hogy a fejedelem a katolikusokat teljesen ki akarja irtani, ezért Thököly mind a három religionak tegyen igazságot.³⁹ Thököly mindvégig ügyelt, hogy fejedelmi uralkodása alatt is, a vallási diszkriminációnak

³⁶ ROMÁN 1965, 100. „Anno 1683. Die. 27. Juny. Jankafalvi István Uram Fű Birozagaban, kegyelmes Fejedelem Tököli Imri Urunk ő Nagysága az Sáros Pataki Reformata Templomban ment be először az Praedikatoriá levén sok méltosagos Uri rendek es Fű emberek ő Nagyságával ben az Templomban egiűt. Predicallot akori Predicator Debreczeni Ember Paál Uram. Textus: Soltar 122. Örülök az en, Per Juratum Notarium Andream Pankotay MP.” A zsoldár teljes szövege gondosan választott és az eseményekhez illő volt: Zsoltár 122. „Örülök az én szívembe, E kívánatos hírt hallván, Hogy mi bémégyünk ez után, Az Isten lakóhelyébe, Jeruzsálem kapuidban, Mi lábainkkal megállván, A Jeruzsálem jól megépült, Sok ékes épületekkel, Holott szép polgári renddel, Minden féle nemzet egybegyűlt. 2. vsz. Légyen a te kőfalaidban csendesség és jó békesség, A község közt egyenesség, jó szerencse házaiddban az én atyámfiaiért, És ott lakó feleimért Adjon Isten jó békességet. Szentségiért én e helynek Mely szerzetett az Istennek, Minden jót kívánok tenéked!”

³⁷ MAJLÁTH 1883, 373.

³⁸ KÖPECZI 1977, 82.

³⁹ MAJLÁTH 1883, 373. „Őnagysága maga is megvallja, hogy a vallásbéli gyűlölség volt oka, hogy annyi romlásban voltunk, adta volna Isten, azelőtt vettük volna ennek eleit, és mivel őnagyságát arra kérték, hogy mindaz három recepta religionak törvényes satisfactioja legyen, őnagysága kész, valami lehetséges, elkövetni.”

még a látszatát is kerülje.⁴⁰ Elmondható, hogy Thököly valláspolitikája fejedelmi kormányzásának legeredményesebb területe volt.⁴¹

Egy évvel később 1684. évi kiáltványában írta meg Thököly az 1681. évi országgyűlés kritikáját, amelyben az evangélikusok sérelmét is részletezte. Nem kapták vissza az összes evangélikus templomot a megyében, a szabad királyi városokban csak a külvárosban építkezettek.⁴² Kiemelte Bársony György váradi püspök kijelentését, miszerint az adott szót nem kell megtartani az eretnekekkel – evangélikusokkal – szemben.⁴³ Ezért jogosan emelhetette ki szembenállásuk célját, a vallásgyakorlás szabadságát.⁴⁴

A protestánsok harcát győzelemre vezető Thököly Imre vallásgyakorlásának szokásait tekintve maga is nagyon vallásos ember volt. Thököly minden vasárnap templomba ment, még táborozás ideje alatt is felkereste a legközelebbi templomot,⁴⁵ a hármas ünnepeket kettős prédikációk hallgatásával töltötte.⁴⁶

⁴⁰ BENCZÉDI 1980, 172.

⁴¹ BENCZÉDI 1980, 118.

⁴² SINKOVICS 1968, 1684. évi kiáltvány: „Tanúnk az, akinek a szeme és büntetése elől senki sem tud elmenekülni, Isten. Vajon tárgyaltak az evangélikus vallásnak a hitlevél és a törvények szellemében történő visszaállításáról?... minden terv, minden tett arra irányult, hogy az evangélikus vallást kiírtsák, s a lakosok lelkét megosszák egy. 25.26. cikkelyei az evangélikus rend fájdmájára és kigúnyolására egyedül azért, hogy valami lepel tartassák mások szeme elé, elrejtve más, előítéletekkel teli törvények közé iktatva semmiféle elégtételről nem tesznek említést, az összes elvett evangélikus templomok helyett egyes megyékben, két-három templom visszaállítását engedélyezik a több százért cserébe, a szabad királyi városokban pedig külvárosokban rendelnek el templomépítésre helyeket. Az evangélikus karok és rendek a cikkelyeknek erélyesen ellentmondva ünnepélyes tiltakozást rendeztek.”

⁴³ SINKOVICS 1968, 1684. évi kiáltvány: „Bársony György váradi püspök kijelentette, hogy bármit szabad Őfelsége hitlevele ellenére tenni, s nem szükséges az adott szót megtartani az eretnekekkel szemben – ahogyan az evangélikusokat kitüntetően nevezte – a soproni országgyűlés idején a katolikusok nagy helyeslése mellett szerkesztett és nyomdában bocsátott füzetét a keresztény világra terjeszteni Ugyanez a jelenet ismétlődik meg a hitlevél elfogadásával.”

⁴⁴ SINKOVICS 1968, 1684. évi kiáltvány: „Az ellenfelek helytelen tanácsai következtében tönkretett evangélikus vallás visszaállítását kívánjuk, s erre törekszünk az ország törvényei és végzései értelmében a velünk ugyanazon szabadságok birtokában egyenlő katolikusok vallásgyakorlási kiváltságainak tiszteletben tartásával és érintetlenül hagyásával.”

⁴⁵ TORMA „24. Vasárnap. Bendorfon, lévén velem praedikátor, az templomban hallgatván praedikációt, és utánna mindjárt megindulván.” Vagy: „Vasárnap. Az Isteniszolgálatért is, és hogy Radics uram is Váradrúl megjöhessen, ez napot egészen Biharon töltém.”

⁴⁶ TORMA „1676. december 25. Pintek. Isten jóvoltából az áldott ünnep karácsonyi napokat elérhetvén, kiért is áldassék az ő szent neve, viradta előtt két vagy három órával is felkelvén ezen szent napot devotióval, és praedikációk hallgatásában töltém el. 26. Szombat Ezen napot is templomban való léttel töltém el inkább; 27. Vasárnap. Ezen napot is praedikációk hallgatásában töltém el.”

Amit vallási és politikai ellenfelei is sejtettek, Magyarországon talált feleséget, s 1682. júniusában vette feleségül Thököly a katolikus Zrínyi Ilonát. A rebellió protestáns vezetője tehát egy katolikus asszonnyal lépett házasságra. Lipóczy Miklós lutheránus prédikátor, Thököly táborigazgatója eskette össze őket Munkács várában. A szertartásra Babocsay Izsák is hivatalos volt, melyet értékelése szerint „igen kevés pompával celebráltak”. A kevés meghívott között az ünnepségen jelen voltak Thököly evangélikus főemberei is: Kapy Gábor, Keczer András, Sárossy Sebestyén, továbbá Bártfa város bírása, Guth Dániel és az uralkodót képviselve Saponara is.⁴⁷

Zrínyi Ilona és Thököly Imre vallásilag vegyes házasságban éltek együtt, mégis a házaspár között nagyon jó vallási viszony volt, s ez Thököly Imre vallási toleranciájának is köszönhető felesége hite iránt. A felkelés bukása után levelében azzal bízta Zrínyi Ilonát, hogy „Magadat ne emíszd, bízzál Istenben, légy jó remínségben, visel Isten s én is gondot reád!”⁴⁸

A különböző vallási háttér ellenére is a tolerancia érezhető a születendő gyermekek keresztelésénél, a vegyes házasságokban bevett szokás szerint, a fiúgyermekek az apa vallására, a lánygyermekek az anya vallására kereszteltetnek. Lőcsén a herceg születése alkalmából prédikációt tartottak a templomban 1683. március 28-án. A zenészek a *Te Deum laudamus*t játszották trombitákkal, dobokkal és dörögtek az ágyúk. Április 3-án, fia temetésén Thököly is a templomban hallgatta a prédikációt, amikor harangzúgás közben a nagytemplomba vitték az ezüst koporsót és az udvari pap magyar prédikációt mondott.⁴⁹ Egy évtizeddel később született lánygyermeküket, Thököly Zsuzsannát „a Kornárinál tanáltatott pópista pap által” keresztelték meg.

Thököly udvartartásának összeírásából kiderül, hogy Lipóczy Miklós az eskető táborigazgató lett továbbiakban is udvari papja, jelentős fizetéssel.⁵⁰ Az udvartartáshoz

⁴⁷ BABOCSAY 1817. 74.

⁴⁸ THALY 1873, 400.

⁴⁹ U.o.

⁵⁰ THALY 1873. 65. „Lipóczy Miklós udvari prédikátor 1683. január 1. - Késpénz fl. 150. rókahát bélése nro. 1. három pár kordovánscizmája. Házához két hordó bora nro 2. két verő-ártánya nro 2. két edénytúrója nro 2. husz itcze vaja, justae 20. egy köből borsója, cubuli 1. egy köből köleskásája cub. 1. angliai posztó ulnae 10. sövegre egy pár nusztya nro 1. köntös csináltatására fl. 10 búzája cub. 25. négy juha noro 4. nyolc itce méze just, 8. Öt kősója nro 5. egy köből lencséje cub. 1. becsületes asztala.”

tartozott még két kántor: Macsonkay Miklós⁵¹ és Tapolcsányi Ferenc.⁵² Továbbá Itali Jakab orgonista⁵³ és Mindszenty Mihály sekrestyés.⁵⁴

A templomi készülétekhez a fejedelmi pár ládáiból is előkerülnek különböző személyes tárgyak, templomhoz való eszközök.⁵⁵ A katolikus feleséghez, Zrínyi Ilonához tartozó kellékek is, úgy mint ezüst, arany tányérok, kelyhek, szentségtartók, tömjéntartó-füstölők, köves keresztek, oltárképek, Szent Antal képe,⁵⁶ illetve tömjén, mirha.⁵⁷ A prédikálószek díszítésére szolgáló anyagok a szentségek megünneplésének és előkészítésének kellékei, virágokkal kivarrt oltárra való keszkenők és miseruhák.⁵⁸ Az egyik ládában fátjol fejkötők és selyemfűzők közt

⁵¹ THALY 1873, 100. „1683. március 10. Macsonkay Miklós kántor: Kézpénz fl. 30. Közlöndis posztóból köntöse. fekete báránnyéllése nro 1. csizmája pár nro. 4.”

⁵² THALY 1873, 100. „1683. január 1. Tapolcsányi Ferenc kántor: kézpénz fl. 30. béllésre fl. 5. fajlondis posztó uln. 7. köls cass. cub. 1. aszúgyümlöcse cub. 1. Vaja just. 6. Bora dietim just. 1. Három pár csizma, vagy fl. 3. den. 72. nadrágra fl. 1. den. 80. búzája cass. cu. 7. árpája cub. 1. sertése nro. 1. czipója dietim nro 4. asztala az énekesekkel.”

⁵³ THALY 1873, 100. „Itali Jakab orgonistának kezdeték esztendeje 1682. február 1. Kézpénz fl. 40. hordós bor vas. 1. gyölc uln. 16. Bor dietim just. 1. búza cass. cub. 7. czipó dietim nro 4. fajlondis posztó uln. 7. sertése kettő, vel fl. 6. vaja just. 10. báránnyéllés nro 1. csizma pár 3.”

⁵⁴ THALY 1873, 101. „Mindszenty Mihály sacristianusnak (sekrestyés) kezdeték esztendeje... Kézpénz fl. 16. csizma pár 3, vel fl. 3. den. 72. Búza cass. 4. közlöndis posztó uln. 8. báránnyéllés nro 1. czipó dietim nro 4. ser vagy löre dietim just. 2.”

⁵⁵ THALY 1873, 166. „Regéc várában 1684. szept. 21. Kegyelmes urunk parancsolatjából: Egy középszerű fejr ládában holmi templomhoz való eszközök vadnak sub. nro. 12.”

⁵⁶ THALY 1873, 148. „Munkács várában hagyott portékás és pénzes ládák 1684. február 1. : Sub Litera G: Egy bornyűbőres ládában ezek vadnak: Kilenc ezüst-aranyas kelh. Öt ezüst-aranyas hozzávaló tányér, Egy köves monstrantia (szentségtartó), Más gyöngyös monstrantia, ezüst-aranyos. Egy köves kereszt, ezüst-aranyos. Egy ezüst-turibulum (tömjéntartó, füstölő) Egy darab ezüst, kiverve melly formára, Isten tisztességére. Más darab ezüst, Szent-Antal képi vagyon kiverve rajta, Isten tisztességére. Egy ezüst-aranyas iskátulya (doboz).”

⁵⁷ THALY 1873, 169. „Más tarka skatulyában tömjén, mirha”

⁵⁸ THALY 1873 u.o. „1685. március 19. sub numero 22. Misemondó eszközök. Antipendium nro. 4. casula, hozzá kívántató accessoriumokkal nro. 4. Praedicálló-szek kerületire való két rendbeli materia. Tíz aranyas kelyh, pro sacrificy celebratione. Item. Pro ablationa két kelhecske. Egy márvánkű. Hat ezüst-aranyas tányérke. Egy missale. Két Monstrancia, egyik köves, másik gyöngyös, ezóst, aranyas. Egy ezüst-turibulum. Egy ezüst-aranyas, köves kereszt nro 1. Item más kicsinke, ezüst aranyas kereszteske, nro. 1.

Isten tisztességére melly formára kviert egy darab ezüst. Item. Más szent-antal képre kiver egy darab ezüst. Egy aranyas iskátula. egy koszorú. Szép virágokkal kivarrt, oltárra való két tafotakezkenyő. Item kelyhhez való másféle patyolat-kezenyő, ednihány....sub. numero 28. Egy igen szép monstrantia. Két kelyh. tényárostul. Egy turibulum, hozzávaló accessoriummal. Casula nro 8. Missale nro 3. Két ezüst-ampolna és holmi oltárhoz való apparamentumok. Maradt pedég a lisztes boltban láda, nro 3.: egyékében oltárhoz való képek és holmi apparamentumok.”

Zrínyi Ilona Imádságos könyve és két olvasója is a listában volt.⁵⁹ Az emigráció éveiben is magukkal vitt 116 könyv között szerepelt Hugo Grotius ótestamentumi magyarázata, evangéliumok magyarázatai, az Apostolok Cselekedeteihez jegyzetek, az Imádságok a békés egyházért, a Biblia, Rotterdami Erasmus művei és az ellenreformáció munkái is, vagyis katolikus és protestáns írások egyaránt.⁶⁰

A 17. század második felében a Thököly-vezette kurucmozgalom nemzeti célkitűzései, és az adott politikai tényezők közt aktívan jelen volt a protestáns meghatározottság, s ennek harcát Thököly gyümölcsöző eredményekben érte el és vitte sikerre. Minden hadba indulásának gondolata egy hármas egység volt: Haza, nemzet és vallás.⁶¹ A külföldi segítség mégsem a protestáns hatalmaktól érkezett Thököly harcaihoz.⁶²

Thököly élete végéig hű maradt eszmei-vallási ideológiai harcához, a portai angol követhet 1698. július 4-én Konstantinápolyban írt emlékiratában a karlócai béketárgyalásokhoz is Thököly az evangélikus vallás védelmében való küzdését és az evangélikus vallásszabadság követelését hangsúlyozta.⁶³

Összefoglalva: a vallási tolerancia egyik legszebb példajaként, életük végén a katolikus Zrínyi Ilonát és az evangélikus Thökölyt is, református imákkal és kegyes fohászokkal készítette elő a halálra a református Komáromi János, aki abaúji prédikátor családból származott, s a zernyesti csata után Thököly foglya, majd híve és szekretáriusa lett. Thököly Imre elődjeihez, családjá férfitagjaihoz hasonlóan a protestantizmus jogaiért harcolt, s fejedelemsége alatt annak védelme biztosítva volt, így eredményesen teljesítette atyái akaratát, méltón követve őket.

A 17. század folyamán Magyarországon is megjelent a küzdelmekben a nemzeti érzelem vallási formája, és ez Thököly Imre felkelésében érhető tetten. Ezt a nem-

⁵⁹ THALY 1873, U.o. „Sub. numero 25 ben: fátvolfejkötők és selyem füzők közt: Imádságos könyv 2. Két olvasó, nro. 2.”

⁶⁰ THALY 1873, 657. „Hugonis Grotii annotationes in Vetus Testamentum, in evangelia, in Acta Apostolorum. votum pro Pace Ecclesiastica, Opus epistolarum Erasmi Roterodami, Mennyben vezető kalauz – Tarnóczy István 1675. Jézus társaság tagja Nagy tűz kis szikrája – jezsuita lelkigyakorlatos könyvek Nicolaus Elfen Szent Ignác alapján szerkesztett nyolcnapos lelkigyakorlatos könyvét Kecskeméti János (1633–1713) tolmácsolta magyarra a 17. század végén (Nagy tűz kis szikrája, Bécs é. n.), Lépes Bálint magyar prédikációi – az ellenreformáció vezéralakjának, Pázmány Péternek Kalauza, a Lelki virágos kert”

⁶¹ NAGY 1863, 514. „Istenem segítségébül jó reménység alatt megindultam, hazámért, nemzetemért, vallásomért.”

⁶² THALY 1873, 8. „Sem az angliai király sem más evangélikus királyok s fejedelmek nem segítettek, hanem ha katolikus volt is az felséges francziai király, övölt egyedül az én protectorom és patronusom az keresztyén királyok s fejedelmek között.”

⁶³ THALY 1873, 488. „ex arcano Dei Consilio in me condensum fuit, adeoque ut potui, feci mecum vocationem, Deum testor, non privatam meam dignitatem aut gloriam, sed publicam Gentis meae et praesertim Evangelicae Religionis violatae Libertatis restorationem quaesivi...”

zeti érzést a protestáns vallás segítette elő. A protestantizmus, és azon belül is az evangélikus irányzat befolyása a politikában soha nem volt olyan erejű és mértékű, mint a Thököly-felkelés ideje alatt és nem is nyert akkora politikai teret, mint amilyen azt Thököly fejedelemségében megillette, s mintegy államvallássá tette.

Bibliográfia

MAJLÁTH 1883

MAJLÁTH Béla: A felsővármegyei rendek kassai gyűlésének actái 1683-ból. *Történelmi Tár*, 1883. 534-570.

PAPP 2010

PAPP Klára: „Kassa, a Thököly-felkelés központja” In *Az üstökös kegyeltje*. Szerk. GEBEI Sándor, Hajdúszoboszló, 2010, 177-190.

J. ÚJVÁRY 2010

J ÚJVÁRY Zsuzsanna: „A Thököly-család” In *Az üstökös kegyeltje*. Szerk. GEBEI Sándor, Hajdúszoboszló, 2010, 13-24.

VARGA J. 2010

VARGA J. János: „Thököly Imre. Egy sokat vitatott életút vázlata” In *Az üstökös kegyeltje*. Szerk. GEBEI Sándor, Hajdúszoboszló, 2010, 71-88.

BABOCSAY 1817

BABOCSAY Izsák: *Magyar Emlékezetes Írások*. Kiadta: Romy Károly. Pest, 1817.

BENCZÉDI 1980

BENCZÉDI László: *Rendiség, abszolútizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664-1685)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

CSÍKSZENTSIMONI 1935

CSÍKSZENTSIMONI DR. ENDES Miklós: *Erdély három nemzete és régi vallása autonómiájának története*. Budapest, 1935.

BRUBAKER 2011

Rogers BRUBAKER: „Religion and Nationalism: Four Approaches” in *Nations and Nationalism*, 2011. http://www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/brubaker/Publications/religion_and_nationalism_forthcoming.pdf (2016.01.16.)

BRUCZKNER 1906

DR. BRUCKNER Győző: *Báró Thököly Sebestyén és a bécsi béke*. Igló, 1906.

FABINY 2005

DR. FABINY Tibor: *Pro Deo et Libertate* <http://www.evelet.hu/archivum/2005/37/101> (2014. 12.01.)

MNL OL G1

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára G1 szekció

ROMÁN 1965

ROMÁN János (közli): *Források és regesták Sárospatak település- és építészettörténetéhez a XVI-XVIII. századi mezővárosi protokollumokban*. Sárospatak, 1965.

GÖMÖRY 1994

GÖMÖRY János: *Eperjes és az Evangélikus Kollégium története*. Presov, 1994.

HAIN 1988

HAIN Gáspár: *Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára*. Magvető Kiadó. Bp., 1988.

KÓNYA 2010

KÓNYA Péter: „A Thököly-felkelés erődje: Eperjes. Eperjes sz. k. város katonai szerepe a Thököly-felkelésben” In „Az üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657-1705). Szerk. GEBEI Sándor. Hajdúszoboszló 2010, 159-176.

KÓPECZI 1977

KÓPECZI Béla: *Függetlenség és haladás*. Bp. 1977. 82.

MEZEY 2009

MEZEY Barna: „Különleges államalakulat a magyar alkotmánytörténetben: a felvidéki fejedelemség.” In *Thököly Imre gróf és felkelése*. Szerk. KÓNYA Péter. Presov, 2009. 49-64.

NAGY 1863

NAGY Iván: *Késmárki Thököly Imre naplója 1693. 1694. évekből*. Pest, 1863.

SERES 2006

SERES István: *Thököly Imre és Törökország*. Akadémiai Kiadó, 2006, 282.

SINKOVICS 1968

SINKOVICS István: *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1526-1790*. II. kötet. Budapest, 1968.

GERGELY 1926

GERGELY Sámuel (szerk): *Teleki Mihály levelezése*. 8. kötet. 1678-1679. Budapest, 1926.

GERGELY 1908

GERGELY Sámuel (szerk): *Teleki Mihály levelezése*. 4. kötet 1667-1669. Budapest, 1908.

PAULER 1876

PAULER Gyula: *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése, 1664-1671*. Budapest, 1876.

THALY 1873

THALY Kálmán: *Késmárki Thököly Imre naplói és emlékezetes írásai*. Budapest, 1873.

TORMA 1866

TORMA Károly: *Késmárki Thököly Imre naplója az 1676-1678. évekből*. Pest, 1866.

TRÓCSÁNYI 1972

TRÓCSÁNYI Zsolt: *Teleki Mihály. Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig*. Budapest 1972.

VARGA 1977

VARGA Imre: *A kuruc küzdelmek költészete*. Budapest 1977.